

ISBN 9965-9234-8-5

9 789965 923487

Жазылу индексі

Қазпочта 74438

ISBN 9965-9234-8-5

2020
№4(36)

Казан-Желтоқсан

Бағырлас халық татарлардың ұлттық тағамдары

Республикалық ғылыми-әдістемелік және танымдық журнал -
Республиканский научно-методический и познавательный журнал

Кычк

Чурик

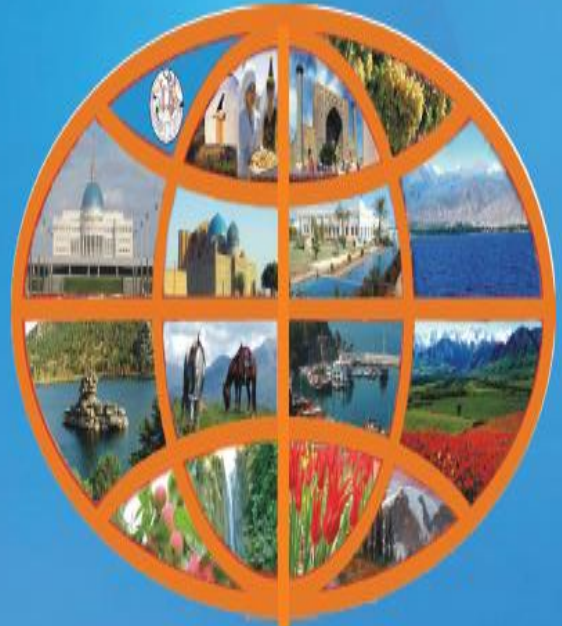

Асат сымалтуу тартым

Шулаш

ТҮРКІ ТҮЛДЭС ЕЛДЕР ТҮРКӨЯЗЫЧНЫЕ СТРАНЫ

ТҮРКІ ТІЛДЕС ЕЛДЕР ТЮРКОЯЗЫЧНЫЕ СТРАНЫ

Республикалық ғылыми-әдістемелік және танымдық журнал
Республиканский научно-методический и познавательный журнал

2012 жылдан бастап шығады № 4 (36) 2020 Үш айда бір шығады

МАЗМҰНЫ

<i>Д.Абдраханов</i> ТАРИХИ ҚАУМИ ТҮРКИ» ЕҢБЕГІНДЕГІ САРМАТТАР	4
<i>Ж.А.Темірбекова, Ф.Х.Рамазонова</i> БҰЛАЖАК ҰҚИТУВЧИЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК МАДАНИЯТИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ	8
<i>Қ.О. Ахметжанов</i> ҰЛТТЫҚ ВАЛЮТА-ТЕҢГЕ	10
<i>Г.С.Есназарова</i> ӘБУ ХАМИД ӘЛ-ҒАЗАЛИДІҢ ҚҰРАН КӨРІМДЕГІ МОРАЛЬ ПСИХОЛОГИЯСЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ	13
<i>Х.Р.Тошов</i> В.И.ВЕРНАДСКИЙ ВА УНИНГ ИЛМИЙ МЕРОСИ	17
<i>У.А.Есназарова, Х.Р.Тошов, С.Х.Имомназарова</i> ГЕОГРАФИЯ ФАНИ ТАРИХИ Г.И.ТАНФИЛЬЕВ ИЛМИЙ МЕРОСИНИ ТУТТАН ҰРНИ	19
<i>У.А.Есназарова</i> ОТЗЫВЫ ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ О КАЗАХСКОМ НАРОДЕ	23
<i>Г.К.Меңдіғалиева</i> ӨМІРЖОЛЫ	28

Бас редактор:
Есназарова Ұлжалғас Әмбеқызы.
Редакция алкасы:
Қасейінов Д. Қ., ТҮРКСКОЙ Бас хатшысы
Рутвиль Эврен ТКА-ның Қазақстандағы өкілі
Зейнеш Исмайл, профессор, Түркия
Дағдұран А., ҚР «Түркі халықтары мәдени
қорының» президенті
Аламанов С.К., Қырғыз география қоғамы
Президенті, г.ғ.к., профессор
Ниязов Т. З., Қырғыз профессоры
Ташов Х., с.ғ.к. (Бұқара МУ кафедра меңгерушісі)
Ходжабергенова Г. М., Алматы Білім басқарма басшысы
Темірбеков А. Т., с.ғ.к., ҚазҰУ профессоры
Темірбекова Ж. А., ассоц. профессор СДҰ
Көркемдеуші редактор Сұлтанов С. С.
Техникалық редактор Темірбекова Ж. А.
Компьютерде беттеген Куватова А. С.

Құрылтайшы: «Географиядан республикалық атаулы мектеп» ЖШС
Қазақстан Республикасының 6 айланыс және ақпарат
министрілігінде 16.12.2011 жылы тіркеліп, №11679-ж кезегі берілді.

Редакцияның мекен-жайы:

050067, Алматы қ., Б. Әшімов көшесі 347
төл. 8(727) 2 97-35-48, тел/факс 297-35-49.
e-mail: atanymekter@mail.ru

«Түркі тілдес елдер – Тюркоязычные страны» журналының ре-
дакциясына келіп түскен қолжазбалар өңделеді. Редакция жолданған
материалдардың сапасына жауап бермейді, материал көшіріліп басылған
жағдайда «Түркі тілдес елдер – Тюркоязычные страны» журналына
сілтеме жасалады.

Теруге 10.12.2020 жылы жіберілді. Басуға 22.12.2020 жылы қол қойылды.
Көлемі 60х84/8. Сандық басылым. Таралымы 500 дана.

Журнал "EuroPrint" баспа-полиграфиялық қызмет көрсету орталығында
дайындалды. (Шымкент қ. Әйтеке Би көшесі 28А)

Хадисте «Кім жақсы амалына қуанып жаман амалынан қорықса, сол мүмін» – делінген.

Кейін «Бауырына азар беретін назармен ишарат кылу мүмінге харам» деп айтқан.

Адамдар осы айтылған сипаттардың барлығына емес, кейбіріне не болған күнде де бұл қасиеттер көркем мінездің белгілеріне жатады. Сүйтіп кейбіреулер көркем мінездің белгілерін топтап, көркем мінезге: ұяты басым, зияны кем, амалы көп, сөзі аз, игілікке жақын, ұстамды, шүкірге мол, қанағатшыл, мейірімді, байсалды, лағынет айтпайтын, былапыт сөз сөйлемейтін, ғайбаттамайтын, сараң және іші тар емес. Ашық жүзді күлімсіреп тұратын, Аллаһтың жолынла жақсы көретін, Аллаһ үшін разы болатын, Аллаһ үшін ашуланатын, Аллаһ үшін жек көретін қасиеттер жатады. Аллаһтың елшісінің (с.ғ.с.) мунафықтың белгілері жайында сұралған кезде, ол (с.ғ.с.): «Мүміннің уайымы намаз, ораза және құлшылықта болса, мұнафықтың уайымы төрт аяқты жануар сияқты ішіп-жеудің қамында болады» – деген.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. – Алматы, 2007. – 72 б.0
2. Кабыкенова Б.С. Нравственные основы духовной культуры государственного служащего // Аль-Фараби – Абай: проблема преемственности. Халықаралық ғылыми конференция материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 324 б.
3. Нысанбаев А. Глобализация и проблемы межкультурного диалога. – Алматы: Компьютерно-издательский центр ИФ и П МОН РК, 2004. – Т.2. – 308 б.
4. Mehmet Байрактар. Ислам фелсефесине гириш. – Анкара: Ильмин нәшрият, 1997. – 218 б.
5. Ибн Рушд. Китаб фи фәсл әл-мақол. – Қаһира: Әл-Ильм, 1982. – 104 б.
6. Ибн Маскауайһ. Китаб фауз әл-акбар. – Қаһира: Әл-Майдан, 1978. – 130 б.
7. Михайлов Ю.А. Пора понимать Коран. – М.: Наука, 2007. – 241 с.
8. Сейтахметова Н.Л. Концепция человека в духовных исканиях мусульманского средневековья. – Алматы: РИО ВАК РК, 1999. – 242 с.
9. Әбу Хамид Мұхаммед ибн Мухаммед әл-Ғазали. Ихия'у 'улум әл-Дин. – Мысыр: Дар әл-Иман, 1996. – Т. 3. – 584 б.

В.И.ВЕРНАДСКИЙ ВА УНИНГ ИЛМИЙ МЕРОСИ

Х.Р.Тошов,

*Бухоро давлат университети
экология ва география кафедраси доценти. ғ.ф.н.
Ўзбекистон Республикаси,
tashov.60@mail.ru*

В.И.Вернадский и его вклад в науки

Аннотация: В статье расскрываются некоторые вопросы научные вклады В.И.Вернадского и его значение на обеспечение продовольственной безопасности.

Инсоният ўз маданияти тарихида бир неча марта очарчилик муаммосига дуч келган. Жумладан, XVI асрнинг иккинчи ярмида ва XVII асрнинг бошларида Россияда ҳамда XIX асрда Европадаги “Буюк очарчилик” мисол бўлади. Ана шундай кийин вазиятлар-

да мамлакатлар бундай офатларни енгишда илм-фанга ва унинг етук олимларига мурожаат этишган. Натижада ўтган асрларда ва бугунги кунда ҳам фан оламида янги (тупрок ҳақидаги, зоналик, Биосфера ва б.) таълимотлар вужудга келган ва келмокда. Буларга А.Гумбольдт, В.В.Докучаев, Л.С.Берг ва В.И.Вернадскийларнинг хизматлари катта. [2,3,4].

XX асрнинг биринчи чораги якунида Ернинг яна бир табиий қобиғи ҳақидаги таъли-

молга асос солинди. Ушбу таълимот асосчиси, Гумбольдтнинг жонли ва жонсиз табият ўрта-сидаги ўзаро таъсир ва алоқадорлик ғояси таъ-сирида шаклланган Докучаев илмий мактаби намоёндаси Владимир Иванович Вернадский (1863 - 1945) ҳисобланади.

Вернадский ҳам олий таълимни Гумбольдт, Рихтгофен, Докучаевлар каби геология соҳаси бўйича олган. Краснов, Морозовлар сингари Петербург университети физика-математика факультетининг табиятшунослик бўлимини тугатган. Талабалик йилларидаёқ инглиз, немис ва француз тилларини, бир қатор сла-вян тилларини қийиналмай ўқиш даража-сида билган. Немис химик олими Ю.Либих (1803 - 1873), машҳур француз табиятшуно-си Ж.Б.Ламарк (1744 - 1829), инглиз олими Ч.Дарвин (1809 - 1882), австриялик геолог Э.Зюсс (1881 - 1914) асарларини ўз тиллари-да ўқий олган.

Вернадскийнинг биосфера ҳақидаги даст-лабки фикр-мулоҳазаларни 1925 – 1926 йил-ларда маълум бўлганди. Унинг “История ми-нералов земной коры” номли асарида: “Жонли модда ҳам ер пўстида концентрик тарқалган. Ер шарида у эгаллаган область биз биосфе-ра деб атайдиган қобикни ҳосил қилади. Бу биосфера литосфера ва атмосферанинг бир қисмини ва гидросферани буткул эгаллайди” деб ёзилганди.

Кейинчалик олим биосферанинг мохият-ни белгилайдиган барча биогеокимёвий ходисалар рўй берадиган планетанинг йирик табиий жисми сифатида қарар экан биосфе-ранинг тўлароқ таърифини беришга ҳаракат қилган.

Унинг айтиши бўйича, биосфера ер ша-рини тўла қучган ер қобиғидан иборат. У маълум даражада ўзида жонли модданинг мавжудлиги билан шаронланган. Унинг жон-сиз табиий жисмлар билан жонли моддаси ўртасида узлуксиз модда ва энергия алмаши-нуви рўй беради ва бу алмашинув вақт даво-мида қонуний ўзгариб турадиган, узлуксиз барқарорликка интиладиган мувозанат билан ифодаланади[5]. Биосфера бутун геологик вақт давомида ўзидаги мавжуд жонли модда

билан чамбарчас боғланган. Атомларнинг ва энергиянинг биоген оқимида жонли модда-нинг кескин планетар ва космик аҳамияти на-моён бўлади. Чунончи, биосфера шундай бир ягона ер қобиғики, унга космик нурлар ва энг аввало Қуёш нурлари узлуксиз кириб туради. Бу нурлар биосферанинг динамик мувозана-тини, ташкилланганлигини қувватлаб туради (1977,15 б.).

Вернадскийнинг алоҳида, “Биосфера” ном-ли китобчаси ҳам 1926 йилда нашр этилган-ди. Табиий география учун аҳамиятли деб то-пилган ушбу асарни академик Вернадский 63 ёшда ёзганди. Аммо бу асарнинг аҳамиятини илм аҳли XX асрнинг иккинчи ярмидагина, яъни инсоният экологик муаммоларнинг дол-зарблигини сезганидан сўнггина тушуна бош-лаганди. Айни шу вақтларда, унчалик катта бўлмаган бу китоб бир неча бор рус ва чет тилларда қайта нашр этилди. Асарнинг 1972 йилдаги русча нашрига сўзбоши ёзиб берган таниқли олим М.С.Гиляров бу асар ҳақида: “Вернадский ривожлантирган тушунча, яъни ер шарининг организмлар эгаллаган, ўзгарти-рилган ва тўхтовсиз ўзгартирилаётган қобиғи – биосфера ҳақидаги тушунча асримиз таби-атшунослигидаги энг йирик умумлаштири-шлардан биридир” – деганди.

Москва университетида доцент ва профес-сор лавозимларида бир неча йил ишлаган, Ук-раина фанлар академиясининг биринчи пре-зиденти бўлган академик В.И.Вернадский бир қатор янги фанларнинг асосчиси ҳисобланади [5]. Масалан, биогеокимё, фаншунослик, ра-диогеология ва айниқса, биосфера ҳақидаги таълимотни пайдо бўлишида унинг хизмат-лари бекиёс. Унинг ташаббуси билан Россия фанлар академиясидаги бир қатор институт-лар ташкил қилинган. У илгари сурган илмий ғоялар эса бир қатор фанларнинг назариясини яратилишида аҳамиятли ҳисобланган.

Адабиётлар

1. Вернадский В.И. Избранные сочинения, М., 1954, том 1, стр. 659
2. Тошов Х.Р. Ҳикматова Г.И. В.В.До-кучаев илмий мактаби ва географик ғоя-

ларнинг ривожланиши. //Тюркоязычное страны. Республиканский научно-методический и познавательный журнал. **Казахстан. Алматы** № 2 2018 г. С. 11-13

3. Тошов Х.Р. А.Гумбольдт – янги давр табиий географиясининг асосчиси. Ўзбекистон География Жамияти Ахбороти 55-жилд. Тошкент. апрель, 2019 й. 11-15 б.

4. Тошов Х.Р. Л.С.Берг – “Орол денгизининг XX аср тадқиқотчиси”. Орол ҳавзаси геоэкологик муаммолари: илмий ғоялар, тадқиқотлар, инновациялар. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами. (14-15 июнь, Тошкент) . Т. 2019. – 36-39 б.

5. Труды по всеобщей истории науки/ В.И.Вернадский. – 2-е изд. М: «Наука».1988. – 336 с.

ГЕОГРАФИЯ ФАНИ ТАРИХИ Г.И.ТАНФИЛЬЕВ ИЛМИЙ МЕРОСИНИ ТУТГАН ЎРНИ

*У.А.Есназарова,
«Қазақстанның еңбек сіңірген қызметкері» мактаби раҳбари,
педагогика фанлари доктори,
аль-Фараби номидаги ҚазМУ профессори,
Алматы, Қозғоистон*

*Х.Р.Тошов.
Бухоро давлат университети
экология ва география кафедраси доценти, г.ф.н.,*

*С.Х.Имомназарова.
Бухоро туманидаги 47-сонли
мумтаълим мактаби география ўқитувчиси*

География фани тарихида В.В.Докучаевнинг илмий мактабида яратилган илмий назарий ғоялар катта аҳамият касб этган. Жумладан, йирик табиятшунос олимлар сифатида танилган Н.М.Сибирцев, С.А.Захаров, К.Д.Глинка, В.И.Вернадский, Г.Н.Висоцкий, Г.Ф.Морозов, А.Н.Краснов, Г.Н.Танфильевлар беvosита В.В.Докучаев илмий мактабининг намоёндалари ҳисобланади. Уларнинг ҳар бири ўзи танлаган соҳаси бўйича XX аср фанининг ривожланишига муносиб ҳисса қўшганлар.

В.В.Докучаев илмий мактабини ўтаган ва ёш жихатидан бироз улғурғи Гаврил Иванович Танфильев (1857 - 1928) бўлган эди. У Петербург университетини ботаника ихтисослиги бўйича тугатган, машҳур геоботаник профессор А.Н.Бекетовнинг шогирдларидан бири бўлганлиги яхши маълум. Г.Н.Танфильев Докучаев экспедицияларида қатнашиб, дашт зонаси ўсимлик қопламни атроф-муҳит би-

лан яқин алоқадорликда ўрганган. Ўсимликларни тупроқ ва тупроқ ости она жинслари билан алоқадорликда ўрганишга катта эътибор берган.

Г. И. Танфильев Болтиқ божхонасининг кемаларга қаровчиси оиласида туғилган. У ўрта маълумотни Ревел классик гимназиясида олган ва уни 1876 йилда ўқиб тугатган.

1877 йилда Петербург университетининг физика-математика факультетига ўқишга кирган. Дастлаб у математика бўлимида, иккинчидан сўнг эса табиёт бўлимида ўқишни давом эттирган.

Г. И. Танфильевнинг Петербург университетидаги устозлари орасида профессорлар А.Н.Бекетов ва В.В.Докучаевлар ёш олимнинг илмий фаолиятидаги йўналишларга катта таъсир қўрсатишган.

У В.В.Докучаев маслаҳатида кўра “Қора тупроқнинг флораси ҳақида” мавзусидаги иши билан 1883 йилда Петербург универси-